

ՎԵՆԵՏԱԼԱՅ

(She j' t' 220)

ԺԵ

ԳԷՈՐԳ ԿԱՐԱԽԱՆԱՊԵՏ, ԹՂԹԱՏԱՐ

ՅԻ ԹԱՐԳՄԱՆ ՎԵՆԵՏԱՅ

ՅՍ Սուրբան ճարտար Հայոց և անոնցմէ առաջ յիշուած լեզուագէտ և գործունեայ Գէորգայ և իր որդւոյն Մարկոսի նըման լեզուագէտ և ճարպիկ Գէորգ մ'ալ որդի Յովհաննէս, գրեթէ անոնց ժամանակակից, աւելի զժուար ծառայութիւն կամ գործ ըրած է Վենետիկ տէրութեան, արգարեւ զժուար ժամանակ մի, երբ Օսմանեանց զէմ պատրաստութիւն կար պատերազմի և մեծ նաւամարտին (1570)։ Ինքն իսկ Գէորգ իրեն հանդիպածը կը գրէ իտալերէն, յորդորմամբ Մարկոս—Սնտոն Պարպարոյ ազնուականի, որ ատեն մի Վենետաց Պայլ այլ եղած է ի Կ. Պօլիս (1568—71)։ և կ'իմացընէ որ մինչ ինքն ի Ռակուզա էր իր ապրանքները ծախելու համար, Յոյն մի զինքը գտաւ և հարցուց թէ ի՞նքն է Գէորգն, և ստուգելով՝ հանեց թուղթ մի, զոր յիշեալ Մարկանտոնիոսն (ի Վենետիկ ըլլալով այն ատեն) կը յանձնէր Գէորգայ՝ որ սաւնի ի Պօլիս, այն ատեն հօն եղած Պայլին կամ անոր փոխանորդին։ Գէորգ քիչ շատ զժառնեցաւ այս վտանգաւոր գործոյ, բայց քաջալերուելով թուղթը յանձնողէն՝ յանձն առաւ։ Յայտ է որ իր ճարտարութիւնը արդէն ծանօթ էր Վենետիկ տէրութեան։ Զատիկ տօնը կատարելով, ցամաքով ճամբայ ելաւ։ Երբ հասաւ ի Սգորիա քաղաք Պոսնիոյ, ետեւէն հասան Գոսսոլայի վոյվոտայէն խաբուած երկու թուրքք, և հարցուցին կարաւանին թէ մէջերինն Հայ կա՞յ։ Գէորգ՝ որ ընկերաց հետ այն ժամուն նախաճաշ կ'ընէր, իմացաւ որ զինքը կը փնտռեն։ Նամակը գրեւ էր ի ծոցը, որ երբ վտանգ հասնի՝ ծածուկ դուրս նետէ։ Բայց հիմայ լրտեսաց աչքի տակ չէր կըրնար այս բանս ընել։ ուրիշ ճար չգտաւ, բայց եթէ ձեռքի հացին հետ թուղթն ալ պատառ պատառ կըլնել։ Բռնեցին տարան զինքը վոյվոտային, որ հարցուց թէ թուղթ կա՞յ քովը։ Երբ ժխտեց, մերկացընել տուին և ինչուան կոշիկներուն յատակը քննելով բան չի գտան։ յետոյ խաւրեցին իր ապրանքն ալ քննելու։ հօն ալ բան չգտնելով՝ կապել է ծեծել տուին՝ որ խոստովանի թուղթերը ո՛ւր պահած ըլլալը։ Նա միշտ կ'ուրանար։ և իրեւ կիսամահ թողուած դարձաւ ի կարաւ-

ւանն, և նորէն ի ճամբայ ընկաւ հասաւ ի Կ. Պօլիս, Համբարձման տօնէն վերջը. քանի մի ամիս կեցաւ հօն, դիտեց, տեսաւ և լսեց Օսմանեանց մեծ և անկազար պատրաստութիւնն մեծամեծ նաւեր շինելու և զինելու, 200էն աւելի, և ամէն կողմէ նաւաստի ժողովելը. իմացուց Պայլին իր ով ըլլալն, և երկու թուղթ առաւ անկէ ի վենետիկ բերելու. օգոստոս ամսուն ելաւ ի Պօլսոյ զրեթէ նոյն ճամբով դառնալու. ամեն տեղ կը տեսնէր թուրքաց մեծ պատրաստութիւն պատերազմի, և պաշար զոր կը տանէին յԵէնի գալէ: Երբ հասաւ ի Ռակուզա և իմացուց քաղաքապետին՝ ինչ բանի համար գալն և երթալը, նա թող չտուաւ որ երթայ ի վենետիկ, այն ատեն հօն հիւանդութիւն ըլլալուն համար. այլ թուղթերն առաւ և զրկեց. իսկ Գէորգի նորէն հրաման եկաւ երթալու ի Պօլիս, բայց ինքն իր տունը կենալու պէտք ունենալով՝ իր մէկ ազգականին յանձնեց դործը, որուն խոստացուցաւ որ երբ դառնայ՝ 40 դալէր վարձք տան. իսկ ինքն քիչ ատենէ նաւ մտաւ երթալու ի վենետիկ, բայց օրոց և ծովու խառնակութեան պատճառաւ 50 օր քրեց նաւարկութիւնն: Հօս վերոյիշեալ ազնուականին խնդրով զրեց այս ամեն յիշուածը. գրուածքին թուական չկայ (օրինակին մէջ) բայց 1574ին պիտի ըլլայ, որովհետեւ Պայլն ի Պօլսոյ գրած է առ Դուքսն ի 11 օգոստ. 1570, թէ ի Ռակուզա գացողն զեռ ճամբայ ելած չէ. յաջորդ տարին (1571) ապրիլի 22ին ալ կը գրէ, որ ի Ռակուզա գացող Հայուն թուղթեր տուած է. բայց տարակուսելով որ ուշ պիտի հասնի, թղթոց ուրիշ օրինակ մ'ալ կը խաբէ ուրիշ ճամբով: Գէորգայ ըսածէն և ըրածէն (ի վենետիկ գալու փութալէն) կ'իմացուի որ ընտանիք ալ ունէր քաղքիս մէջ. բայց երկար ատեն չկեցաւ անոնց քով, որովհետեւ այն ատեններ իր ճամբորդութեան մէջ տեսած թուրքաց պատրաստութեանց, և թերեւ իր տարած ու բերած թղթոց՝ հետեւանքն կատարուած էր, լեպանդեան մեծ նաւամարտով. վենետոց թէ և յաղթողք կամ դաշնակիցք յաղթողաց, ասոնց իրարմէ զատուելէն վերջը՝ նորէն սկսան վախնալ իրենց հակառակորդներէն, և շուտով խօսեցան հաշտութիւն, որոյ պայմանները հաստատելու և կնքելու համար՝ դեսպան ընտրեցին (5 ապրիլ, 1572) զԱլեքէաս Պատտեր, և Պայլ զԱնտոն Թէոփոլոյ, ասոնց իրբեւ թարգման ընկեր գրուեցաւ Գէորգ. չորս խալէիւք ճամբայ ելան ի 22 յունիսի. երկու ամիս վերջը (28 օգոստ.) հասան մտան ի Բերա. կէս տարի վերջը հաշտութեան պայմաններն կնքեցան (18 փետր, 1573). — և առանց ուշանալու դեսպանն ճամբայ ելաւ (27 փետր.) դառնալու ի վենետիկ. անտարակոյս Գէորգ ալ մէկտեղ, որուն դարձն մեծ բաղդ ալ եղաւ իրեն. վասն զի՝ ինչպէս իր պատմածէն կրնայ գուշակուիլ՝ կրնար կասկածելի անձ մի համարուիլ Դրան առջեւ. և երբ այս ետքի ձեւեռ (1572) դեսպանին ընկերներն ձանձրացած ի Պօլիս կենալէն՝ դաշնադրութեան պայմանաց ուշանալուն պատճառաւ՝ կ'ուզէին թողուլ դառնալ իրենց տեղը, մեծ վզրուկն (Մէհմէտ) արգիլեց, սպառնալով երկաթի՝ անուրներ անցնելու անոնց վիզը և այնպէս դարձրնելու. իսկ անոնց հետ եկող թարգ.

մանը (որ էր Գէորգ) ի ցից հանել (!) : Իրաւունք ունէր ուրեմն Գէորգ գրել՝ որ վտանգաւ կենաց կամ մահու կ'ընէր իր այսպիսի ճամբորդութիւնները՝ յօգուտ Հասարակապետութեան, երբ ոչ ոք կը համարձակէր այնպիսի բան մի յանձն առնուլ. իսկ ինքն քանի մի անգամ ըրաւ այն վտանգալի ճամբորդութիւնը և թղթատարութիւնը, թուղթերն ալ ուրիշ երկու Հայոց ձեռք կը հասցընէր առ Պայլն, որ վախէն շատ հեղ և ոչ գուռը կը բանար, այլ պատուհանէն կ'ընգունէր կամ կու տար տալիքը՝ ապահով ատեն մի : Այս ըրած ծառայութեանց համար՝ իրաւ պայլերէն և դեսպաններէն բարի վկայազիրներ ընդունելու էր, բայց ոչ և արժանաւոր վարձք. սակայն ինքն հաւատարմութեամբ դարձեալ յանձն առաւ երթալու ի Կ. Պօլիս Յակոբ Սորանցոյ դեսպանին հետ, երբ սա ընտրուեցաւ (25 յանու. 1575) երթալ շնորհաւորելու Մուրատ Գի թագաւորելը. դարձաւ յաջորդ տարին (1576, նոյեմբերի 8ին,) և Երեւակուտին առջեւ ճառօրէն պատմեց իր դեսպանութեան գործը, ըրածը, ըսածը և տեսածը :

Իրբեւ փոխաբէն ծառայութեանցն Դուքսն կամ Երեւակոյտն շնորհեց Գէորգայ (1511ին) վաճառականաց միջնորդ (սէնսալ) ըլլալ, որ բաւական շահաբեր բան մ'էր. բայց նա խափանուեցաւ զործողութենէն, նախ՝ Սորանցոյ դեսպանին հետ ի Պօլիս երթալովը, վերջն ի դարձին (1576) վենետիկոյ մէջ պատահած մեծ ժանտախտին համար, որ ամեն առուուուր զաղբեցուցեր էր. բայց երբ քիչ մի թեթեւցաւ մարգամահն՝ Գէորգ աղերսագրով խնդրեց Երեւակուտէն (24 մարտ, 1577) որ ի վարձ իր այնքան վտանգաւոր ճամբորդութեանց շնորհուի իրեն փոխանակ հասարակ սենսալութեան, քաղքին Ս. Մարկոս մեծ հրապարակի և քաղաքը երկու բաժնող անուանի և մէկ հատիկ Ռիալդոյ կամուրջի կողմանց սէնսալ ըլլայ, որ շատ աւելի շահաբեր էր, և կըրնար անով քիչ մի հանգիստ իր ընտանիքը պահել ⁽²⁾ : Երեւակոյտն պատուիրեց այլ և այլ պաշտօնէից տէրութեան (վաճառականաց գունցերու, Consoli de Mercadanti, Հասարակաց փաստաբանի, Avogadori di Comun, և վաճառեղինաց վերակացուաց, Officiali alla Massettaria) որ քննեն Գէորգայ խնդիրը, ստուգեն և ինչ որ կը վայլէ բռնու Այս երեք պաշտօնարանաց գրուածքն ալ չգտուեցաւ Դիւանաց մէջ, ուր այն տարիներուն այսպիսի գրուածք կը պահսին. որով չէինք կրնար ստուգել ըսել, այլ շատ հաւանականութեամբ՝ որ կատարուած ըլլայ Գէորգայ խնդիրն, ինչպէս գրեթէ ամեն անգամ՝ կատարուած է նոյն ատենները միւս ժանսթ Հայոցն (Սուրեան Անտոնի) : Բարեբաղդաբար հինգ տարի վերջը վաճառա-

1. E avrebbe fatto impalare il Dragomano che fosse venuto con noi.

2. Hora mò che mi pensava di guadagnarmi un pezo di pan per sustentare et mi et casa mia, hano fatto Sansartij Ordinarij; sicche il merito et la gratia che mi haveva concesso Sua Serenità, è andato zoso. Però di novo La supplico a farmi un altro merito, a fine che possa sustentare casa mia. Offrendomi sempre servir Sua Serenità in ogni occasione che da S. Serenità sarò ricercato.

կանութեան Հինգ Գիտոռն կոչուած պաշտօնեայք իրենց մէկ պատասխանին մէջ առ Դուքսն կը վկայեն՝ որ շնորհուեր էր Գէորգայ խնդածօր։ Սակայն շատ ատեն չանցած՝ Քառասնից մեծ պաշտօնեայք այն տեսակ (Ռիալդոյի) սանտրութիւնը դադրեցուցին, որով Գէորգայ շահն ալ դադրեցաւ. այն ատեն սա՝ որ իր ազգայնոց ալ սիրելի էր, թէ անոնց կողմէն և թէ իր՝ նոր ազերսագրով խնդրեց՝ (1582) որ ինքն անուանի թարգման Հայոց, և անոնց առեւտրի միջնորդութեան շահուն երրորդ մասն ընդունի. ինչպէս որ Թուրքաց առեւտրին համար ալ կ'ընդունէր Միքայէլ Մամբրէ կոչուած Հրեայ թարգմանն։ Այս խնդրոյս կը հակառակէին ուրիշ միջնորդք, իրենց յայտնի զրկանք ըլլալով. ուստի տէրութիւնն յանձնեց Հինգ գիտնոց՝ որ քննեն. անոնք երկու կողմէն ալ լսելով, և զերկուքն ալ զոր ընել ուզելով՝ պատասխանեցին առ Դուքսն (18 օգոստ. 1582) որ իրաւ զրկանք կ'ըլլար առ հասարակ միջնորդաց՝ եթէ Գէորգայ խնդիրն կատարուէր. բայց որովհետեւ շատ արդիւնք ունէր նա և շատ բարի վկայութիւններ, թէ իրրեւ թարգման թէ իրրեւ Կարաանապետ, և երբեմն իրրեւ ձեռնառու ներկայացուցչաց տէրութեան (որ է ըսել զեսպանի կամ նախարարի պէս գործ մի), արժանի էր որ այդ միջնորդութիւնն ընէ իբրեւ հասարակ միջնորդ, ինչպէս յիշեալ Մամբրէն ալ կ'ընէր, Հաւանօրէն Երեւակոյսն ձև այսպէս վճռած է։⁽¹⁾

Այս վաստակով աշխատեւր է Գէորգ քանի մի տարի ալ. 1588ին զազրեր է կամ դադրեցուցեր են զինքն այս գործէն. հարկ եղած է իրեն ալ նորէն զիմեւու տէրութեան՝ որ անոր փոխարէն թոշակ մի սահմանեն իրեն. նոյնպէս ալ եղած են սովորական քննութիւնք և վկայութիւնք Հինգ Գիտնոց վաճառականութեան (28 յունիս, 1588), նման վեց տարի առաջ տուածներուն, որոյ մէջ յիշեն էջ. Պօլիս գացող Պայլերուն բարի վկայագիրները, որոց առաջնորդ կ'ըլլար ճամբան և թարգման, իր թղթատարութիւնները և ուրիշ գործեր, որոց համար վկայէր որ տէրութիւնն նոր շարհէ մի ընէր, որպէս զի կարենայ զինքն ալ իր ընտանիքն ալ պահել։⁽²⁾ Անտարակոյս է որ տէրութիւնն վարձատրեց Գէորգ, բայց ինչ և ժլատի տալն նշանակուած չի գտայ։

Բայց Գէորգ ուրիշ վաստակ կամ գործ մ'ալ ունէր նոյն իսկ միջնորդութիւն ըրած տարիները. Հայոց Տան վերակացու ըլլալն, յաջորդելով ըզ-

1. Egli si è adoperato fedelmente in diverse occasioni importanti a Costantinopoli in esser Dragomano, et in esser Capo di Caravan, et in altre occasioni a servizio de rappresentanti la Serenità V. Per le quali sue buon'operationi fù medesimamente concesso a lui per l'Ecc. Collegio di potersi esercitar in Rialto per Sansero.

2. Avendo noi veduto diversi Fedi fatte da suoi Ecc. rappresentanti, che sono stati Baili in Costantinopoli per le quali appare egli esser Capo di Caravane nell'andar et ritorno di essi Bailj, et esser stato adoperato in Dragomano, et in far capitar lettere, et altre operationi, eto,

Մինն, որ 1555ին ընտրուած էր և 1577ին վախճանած. այս տան գերագոյն պաշտպանք՝ անոր կտակողէն (Մ. Միանի, տես ի Քաղմ: Խթ. հատ.) մեծ թաղական պաշտօնեայք տէրութեան՝ ժողովեցան (2 մարտի, 1577) և առաւելութեամբ քուէից ընտրեցին զԳէորգ, իբրեւ յարմարագոյն շտկելու Միննի խառնակ և անկատար թողած բաները: Հաւանօրէն մինչեւ ի մահն կեցեր է Գէորգ ի վերակացութեան Տանն Հայոց, որոյ երբեմն Պահապան կոչուի ի զիւանս (Custos, Custode), երբեմն Տէր կամ Պաշտպան (Patronus), երբեմն Առաքնորդ (Prior). մահն երբ եղած է՝ յայտնի չէ, այլ կ'երեւի 1594 և 1595 միջոց. որովհետեւ առջի տարին մայիսի մէջ կը յիշուի ինքն, իսկ երկրորդ տարին (1595) օգոստոսի 28, նոր տնպար կամ տնտես կարգեցին Պաշտօնեայք զՄկրտիչ Պարսկահայն: Իսկ առաջին ինձ ծանօթ յիշատակ Գէորգայ 'ի վենետիկ' է 1569ին (28 յուլիսի), երբ վկայ և թարգմանն եղաւ քանի մի ազգայնոց, որք իրենցմէ մէկը զործակալ կարգեցին պահանջելու ի Մարասպետաց փոխարէն մի իրենց ապրանքը զուր կասկածանօք պահած ըլլալուն համար: Շատ ուրիշ դատերու կամ վաճառականաց զործողութեանց մէջ կը գտուի իր ստորագրութիւնն իբրեւ վկայ և թարգմանն, Նօտարաց գրութեանց մէջ, (լատինարէն Interpres, և Fidem faciens գրուած), 'ի միջոցի 1584—9 տարիներու, որչափ ինձ ծանօթ է:

Վերջին և նշանաւոր յիշատակ մ'ալ կըրնայ ըլլալ Գէորգայ, եթէ ինքն է և ոչ ուրիշ նոյնանուն և նոյնանուն հօր որդի (Գէորգ որդի Յովհաննոս), վասն զի այսպէս կը յիշուի առանց ուրիշ նշանի կամ զործոց մեր Գէորգայ (թարգմանութեան, տնպահութեան, և այլն). յիշատակն այս է որ 1594 տարւոյն սկիզբը (10 յանուարի) Գէորգ երկու Միլանցի իրեն զործակալ կ'անուանէ նօտարի առջեւ, որ երբ երթան ի Միլան, այն քաղքին մէջ Սպանիոյ թագաւորին զանձապետէն ուզեն և առնուն՝ նոյն թագաւորէն իրեն համար սահմանուած թողակը, թէ չհատուցուածը և թէ անկէ վերջը հատուցանելիբը (1): Յովհան Օլան կամ Օլոն քարտուղար Սպանիոյ զեսպանին ի վենետիկ՝ վկայած է ստորագրութեամբ՝ Գէորգայ ծանօթ անձ ըլլալը և այդ զործակալութիւնը յանձնելը առ երկու Միլանցիս (Պետր. Ֆրոն և Մկրտիչ Ռախմնոս) (2): Որ և է Գէորգայ կամ Հայրու մի համար պատուաւոր յիշատակ մի է այս, և մնայ փափագելի իր արդիւնքը գիտնալ կամ որ և է

1. Ad accipiendum a Thesauraria sive a Magistrate Ill. Thesaurario ejusdem... providiarem decursam et decurrendum predicto Georgio Joannis Armeno concessam et assignatam per Reg. Majest. Chattol. super ipsam Thesaurariam Mediolani.

2. Այս ատեն Գէորգ կը բնակէր ի Բեքո (Castello) կամ Ս. Պետրոս անուանուած մեծ թաղը. երկու տարի վերջը (1571, հոկտ.) կը յիշուի Գէորգ որդի Յովհաննոս բնակած ուրիշ թաղի (Ս. Մարգարիտ) մէջ, և կը յարմարի երկրորդ անգամ կ. Պօլսէ դարձած ժամանակին:

ծառայութեան մի որ ըրած ըլլայ Սպանիական տէրութեան կամ Միլան քաղաքի. մեր Գէորգայ այլ եւ այլ վկայեալ ճարտարութիւնքն հաւանութիւն կ'ընծայեն՝ որ ինքն ըլլայ այս արդիւնաւորն, որդին Յովհաննու: — Թէ իր աղերսից մէջ ըսածէն և թէ պաշտօնէից վկայութիւնէն իմացուեցաւ իրեն ընտանեաց տէր ըլլալն, սակայն մեզ անծանօթ մնան թէ կինն և թէ զաւակքն, և թէ իր մահուան ժամանակն և տեղին: Բայց մեր գտած այսչափ յիշատակներն ալ բաւական և շատ են զինքը թէ ճարտար, սրտոտ, կարող մարդ մի ճանչցընելու, և թէ վիենետիոյ Հասարակապետութեան երախտաւոր անձ մի այնպիսի վրանգաւոր ժամանակ և տեղ՝ ըրած հաւատարիմ և զօրաւորին ծառայութեանց համար, որով միանգամայն և պարծելի:

Համանուն Գեորգ Գ. Յովհաննու՝ մեր ծանօթ Գէորգայ մահուան հաւանական թուականէն (1594) 20 տարի վերջ ալ յիշուի, և շատ հեղ վաճառակաս կ'անուանի, բնակութեամբ ի Ս: Մարիամ Խորոտիկ Թաղի. այլ եւ այլ անգամ Նոստրաց առջեւ վկայ եղած է իր ազգայնոց զաշնադրութեանց. անգամ մ'ալ (1614, մայ. 12) վկայէ Նախիջեւանցի Պետրոսի Գ. Յովհաննու համար, թէ ինչուան այն ատեն ամուրի էր:

ՈՒՍՈՒՄՆ ՅԱՅ ԼԵԶՈՒԻ

ՅԵՐԵՂԱՅ

(Տես յ'էջ 236)

Փ. Մ. ՊՐՈՍԷ

Յետոյէն—Մարդէնի՝ հայկական լեզուի ուսմամբ պարագլուղ և շարունակողն եղաւ Պրոսէ, որոյ պիտաւոր մէկ արդիւնքն ալ է վրաց լեզուի ուսումը մտցընելն ու բարգաւաճեցընել յԵւրոպա: Իր կենսագրութիւնը՝ գիտութեան յարատեակ անձնանութիւն մը կրնայ համարուիլ: — Ծնաւ Պրոսէ յամի 1802 ի փարիզ ի 5 փետր. ուր հայրը վաճառականութեամբ կը զբաղէր: Ուսմանց նախնական ընթացքն կատարեց Օւլէանի փոքր կղեր